

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ НАСТАНОВИ Г. С. СКОВОРОДИ

*Ти всім й собі – Людина пісня,
Ти всім й собі, як світлий день,
Ти справжнє Боже благовістя,
І «Сад Божественних пісень»!*

Григорій Васянович

Розглянуто теоретико-філософські, соціально-правові концепції та настанови видатного українського мислителя Григорія Савича Сковороди, в яких глибоко й всебічно сформульовано низку філософських, соціально-правових, морально-етичних ідей, що в умовах розвитку і захисту української держави є надзвичайно актуальними і які не втратили своєї духовної, моральної та соціально-правової цінності.

Ключові слова: людина, духовність, мораль, право, свобода, наука, справедливість, християнські чесноти, цінності.

Постановка проблеми. Сковорода – це оригінальний мислитель, творча спадщина якого вимагає дуже уважного й ретельного вивчення для того, щоб правдиво підійти до нього як незвичайної постаті з нестандартним мисленням. «Різні дослідники, – зауважує І. Козак, – часто під впливом кон'юнктурних міркувань, керуючись класово-партийними чи якимись іншими мотивами, подавали його творчість надто уже суперечливо» [1, с. 41]. Погодимось з тими дослідниками, які вважають, що український філософ до кінця не пізнаний. Особливо досі ретельно не вивчені його соціально-правові ідеї та настанови. Ця проблема вимагає нових творчих пошуків і досліджень творчості мислителя.

Стан дослідження. Серед дослідників, які найглибше аналізували життя і творчість Г. Сковороди, є Д. Багалій, А. Ніженець, Л. Махновець, Д. Острянин, М. Петров, П. Попов, Л. Ушкалов, Д. Чижевський та ін.

Біографію філософа найбільш повно висвітлив його улюблений учень М. Ковалинський. Цікаві ідеї мислителя щодо морально-духовних настанов знаходимо у дослідників І. Головахи, Л. Махновця, А. Пашука, М. Редька, В. Шевчука та ін.

Метою статті є аналіз соціально-правових та морально-етичних настанов Г. С. Сковороди.

Виклад основних положень. Серед видатних мислителів Західної і Центральної Європи XVIII ст. особливе місце займає творчість Г. С. Сковороди (1722–1794 рр.). Життя і творча спадщина Г. Сковороди понад два століття була і є предметом великої уваги філософів, літературознавців, істориків, мовознавців, мистецтвознавців. І. Франко зазначав, що Сковорода був першим провісником глибокого гуманізму в українській літературі, який стає основою всіх кращих творів української літератури XIX ст. [2, с. 370]. Образ мислителя його життя і творчості «приваблювали і приваблюють художників, письменників, кіномитців» [3, с. 3]. Бібліографія його творів і літератури про нього налічує нині понад 2000 назв.

Григорій Савич був не тільки видатним оригінальним філософом, глибоким знавцем філософсько-літературної спадщини античності, середньовіччя і новітнього часу, а ще й релігійною людиною, зразком високої духовності та моралі, про що свідчили всі його співвітчизники, які добре знали філософа.

Ось що писав його улюблений учень і біограф М. Ковалинський: «Він був «завжди веселий, бадьорий, легкий, рухливий, стриманий, цнотливий, всім задоволений, розумний, охочий до слова... із усього виводив мораль, шанобливий до будь-якого стану людей, відвідував хворих, утішав печальних, ділив останнє з немісними, вибирав і любив друзів за їхнє серце, мав побожність... вченість без зазнайства, поведження без лестоців» [4, с. 17].

Відомий дослідник життя і творчості Г. Сковороди Д. Багалій зазначав, що його життя «було ідеально погоджене з вимогами його науки без уступок та ухилень навіть у найменших дрібницях» [5, с. 174]. «Він жив так, – наголошує Д. Багалій, – як навчав, а навчав, як жив» [5, с. 167].

Творчість, життєві ідеали та цінності Г. Сковороди мали вагомий вплив на творчість і духовний світ багатьох видатних діячів літератури та культури. Наприклад, видатний російський письменник Л. Толстой говорить про Сковороду: «Багато в його світогляді є дивовижно близького мені. Я недавно ще раз перечитав його. Мені хочеться написати про нього. І я це зроблю. Його біографія, мабуть, ще краща за його твори, але які гарні й твори» [6, с. 257].

Не можна оминати і таку важливу подію, як відкриття Харківського університету, що пов'язаний з діяльністю видатного українця В. Каразіна. Справа Каразіна була закінчена тому, що гроші для заснування університету виділяли «або учні, або близькі знайомі

та друзі Сковороди» [6, с. 255]. Сам В. Каразін з великою пошаною і теплою ставився до філософа, високо оцінював його як вченого і патріота.

Сковорода жив і творив в епоху існування абсолютистського режиму Російської імперії. Він особисто зіткнувся з несправедливим соціально-політичним устроєм цієї імперії. Сковорода був свідком як робила перший крок до російського престолу «лицемірна і жорстока німфоманка Фіке», вона ж – Катерина II. Він добре знав ту, що потім накинє тугий зашморг кріпацтва на його народ, яка знищить славу Запорізьку Січ» [3, с. 99]. Це вона, яка всіляко прагнула показати себе перед Західною Європою в ролі «просвіщеної імператриці», «філософа», вела активну переписку з самим Вольтером, а в листі до М. Салтикова писала: «Черні не слід давати освіту, бо коли буде знати стільки ж скільки Ви та я, то не буде підкорятись нам в такій мірі, в якій підкоряється тепер» [6, с. 249].

Перебуваючи на підневільній службі при царському дворі, незважаючи на значні правові привілеї, які надавалися придворним та їхнім батькам, Сковорода мав доволі вигідну перспективу. Але він, як зауважує Л. Махновець, «по цьому шляху не пішов, адже тут треба було втратити основне, втратити волю» [3, с. 91]. А Сковорода, як писав М. Ковалинський, «почав відчувати смак у свободі» [4, с. 16].

У подальшому житті філософ робив усе можливе, щоб не втратити, як він любив говорити, «чистого світлого серця, не втратити своєї духовності, свого «я» і своєї свободи» [7, с. 53].

Син народу, він жив серед народу. Г. Сковорода напружено стежив за усіма соціальними процесами, які відбувалися в суспільстві. Цей період характеризувався тотальним закріпаченням колишніх вільних посполитів і козаків. «Тривога прокралася в серце Сковороди, – писав Л. Махновець, – бо його могла спіткати доля... тисяч закріпачених побратимів, і тривога ця, обнявшись із надією, рвучко піднесла на п'єдестал вольність – єдине, що варте п'єдесталу» [3, с. 132].

Г. Сковорода в увесь голос прославляє свободу, вольність і видатного борця за свободу гетьмана Б. Хмельницького. Він сам у будь-який час міг втратити свободу, тобто стати кріпаком. Поміщик Томара, в сина якого Сковорода був вихователем та вчителем, мав законні можливості зробити його своїм кріпаком. Г. Сковорода розумів, що його доля невіддільна від долі тисяч українців, він закликав до визвольної боротьби, прославляючи вікопомний приклад «героя Богдана» – отця вольності та свободи [3, с. 132].

*Что то за вольность? Добро в ней какое?
Ины говорят, будто золотое.
Ах, не золотое, если сравнить злато,
Против вольности еще оно блато.
О, когда б же мні в дурні не пошитись,
Дабы волности не могла как лишиться.
Будь славен вовік, о муже избранне,
Вольности отче, герою Богдане!*

Замислюючись над сенсом життя і буття, філософ важливого значення надавав свободі і «вольності». Сковорода прославляє «вольність» – «єдине, що варте і за що слід боротись». Мислитель свободу людини та її «вольність» ставить вище всіх земних благ, всякого «золота», бо воно порівняно з свободою болото, яке нічого не варте. Тільки та людина, яка є вільною, здатна реалізувати себе у всіх сферах – політичній, економічній, правовій, культурній, релігійній – заявляє мислитель.

Г. Сковорода жив і творив в період, коли його рідна батьківщина перебувала в колоніальній залежності від Російської та інших імперій. Царизм проводив в Україні політику гноблення, зміцнення і розширення феодално-кріпацьких відносин. «Царський уряд намагався обмежити, а потім і ліквідувати автономію України, насильно русифікувати українське населення, перешкоджати розвитку української мови і культури» [6, с. 22].

Наголосимо, що Г. Сковорода в своїй творчій діяльності жодним словом не обмовився щодо прославлення царських осіб. Правда в листі до свого товариша Г. Якубовича, якому присвятив вірш, зізнається: «Наша пісня... проста, написана простонародною мовою, але я сміло заявляю, що попри всю свою простонародність і простоту вона щира... Царів і тиранів ми часто вихваляємо всупереч власній волі, але з друзями справа цілком інакша. Те, що тут сказане, викликає не силою, не страхом, а прихильністю» [8, с. 1261].

Варто зазначити, що Г. Сковорода оцінював відомих в той час осіб, які займали високі посади в різних сферах діяльності, насамперед виявляючи їхній духовно-моральний, а потім професійний рівень. Особливо філософ шанував відомих церковних діячів Г. Якубовича, І. Миткевича, І. Козловича.

Так, архимандриту Г. Якубовичу, якого перевели з Переяслава в Білгород, Г. Сковорода писав: «Господь сохранил вхождение твое и исхождение твое» [8, с. 76–77].

*Ідеи, хочеш нас оставить?
 Ідь же весел, цілий здоровий!
 Будь тобі вітри погодні,
 Тихи, жаркі не холодні
 Щаслив тобі путь...
 Радуйся, страна щаслива!
 Приймеш мужа добротлива [8, с. 76–77].*

Мислитель щиро просить Ісуса Христа, щоб благословив єпископа І. Козловича на добрі справи, спрямовані на формування духовних та морально-християнських чеснот народу.

*Ты дух на пастыря ізлій твой.
 Ты будь ему оригинал.
 Чтоб, на его смотря, поступал
 Паствы его всяк человек,
 И продолжи ему щаслив вік.*

Г. Сковорода надзвичайно високо оцінював пастирську діяльність Білгородського єпископа І. Миткевича. «Це був пастир, просвіщен, кроток, милосерд, незлобив, правдолюбив... любви світильник» [8, с. 80–81].

Далі мислитель характеризує його як людину активну: «был ділателем, удивлялся прозорливому его щедрому и чистому сердцу, с тайною моею любовію» [8, с. 81].

Філософ суворо засуджує несправедливість, беззаконня влади, експлуатацію простого народу. «Скрізь панують переступи, розкіш і хтивість».

Це темний світ – це світ, який не знає в собі морального закону, не пізнає його, тим уподібнюючись до сліпця, котрий стоїть перед намальованою картиною – вона для нього не існує, хоч кожен зрячий (просвітлений) бачить її і сприймає її зміст і красу. Цей темний світ живе за тваринними законами філософії, яку поет-мислитель глибоко розкриває.

*Хай я у світі пес – лише б маєтний був.
 Совість не в моді вже, золота лише б набув.
 Як нажив, хто пита? Тільки б жирний був гріш.
 Це багатий всім брат, він усім наймилиш.
 Що у світі найгірш? – зовсім легкий гаман.*

Для Сковороди моральний закон є вищий ніж всі інші нормативно-правові норми. Мислитель вважав, що, на жаль, в суспільстві посади чиновників, які керують державою, займають люди, природні нахили, здібності, інтелект і моральний рівень яких не відповідає сучасним соціально-правовим та морально-етичним вимогам. Це призводить до виникнення суперечностей і соціальних конфліктів. «Не оттуда ли, что многий, по пословицы, не родились к священству, да повльзали в ризы, и не будучи грибами повльзали в кузуб» [8, с. 1267].

Звідси, робив висновок мислитель, буває, що один і той же життєвий стан одного прикрашає, а іншого проклинає; одного воєнний стан прославляє, а іншого соромить; одного царський вінець прикрашає благословенням, славою, безсмертям, а іншого скидає у суцільну п'їтму з прокляттям імені його, одного навчання підняло до небес, а іншого звело у пекло; одному суддівство дало ім'я благодатного, а іншому – розбійника; одному посада начальника на похвалу і честь, а іншому – на хулу й ганьбу; одного чернецтво освітило, а іншого очорнило й згубило навіки!!! [4, с. 25].

Філософ дає чітку морально-психологічну характеристику тим особам, які прагнуть влади. Це ті «Хто найпорожніший і позбавлений серйозності, той пнеться до почестей, до влади, нахабний, його обличчя й хода сповнені пихи та презирства, які не визнають нікого» [8, с. 1134].

Значну увагу у своїй творчій педагогічній діяльності Григорій Савич намагався знайти серед обдарованих учнів таких, які б могли отримати освіту і в майбутньому служити добру і справедливості, служили своєму народові.

Сковорода добре усвідомлював, що в умовах феодально-абсолютистської монархії Російської імперії практично неможливо було навіть обдарованим дітям закріпаченого народу отримати освіту. І найвищі посади захоплювали «носії титулів» та «власники грошових мішків».

Сковорода добре бачив, що для навчання молодого покоління необхідно створити соціально-правові умови, які б давали можливість вчити та виховувати молодь в духовному і національно-патріотичному дусі, але в умовах Російської імперії (тюрми народів) людині з Господнім зерном у серці немає місця. Про духовне багатство й духовний хліб держава не дбає, а лише про здобутки матеріальні.

Сам мислитель прагнув чесно служити своїй батьківщині, «чинити своїй вітчизні користь» [8, с. 450]. І якщо я не можу ні в чому «лютезному отечеству служити, то по крайній мірі всіма силами старатись стану не бути нікому і ні в чому шкідливим» [8, с. 1268].

Сковорода негативно ставився до панівних класів, представники яких нехтували своєю національною культурою, мовою і традиціями, з метою отримання російського дворянства. Цю проблему він детально розкрив у своїх гостросюжетних байках «Пчела і Шершень», «Оле-ница і кабан» та інших.

Сковорода у філософській притчі «Вдячний Еродій» в образі Мавпи-Пішека, яка входить у вищий стан суспільства, показує, що такі мавпи, маючи на увазі українську старшину, поміщиків, «ганяючись за маєтками, російськими чинами, дворянськими званнями», поступово відходили від національної культури, традицій і своєї матері-Батьківщини. Українського мислителя надзвичайно хвилювала проблема національного самозбереження та національної ідентичності.

Основне місце у творчості Г. Сковороди займає проблема формування в молодого покоління високої духовності та морально-християнських чеснот.

Так, у процесі своєї педагогічної діяльності Сковорода відводив формування у своїх вихованців духовності. Закликаючи юнаків оволодівати не тільки наукою і знаннями, без яких суспільство не може розвиватися на шляху прогресу, але й формувати в собі високі духовні і моральні цінності, тобто мати чисте серце. «О чисте серце! Ти новий час, вічна весна, прекрасне небо, обітована земля, рай розуму, радість, тиша, спокій божий, субота та великий день Великодня» [7, с. 279].

Сковорода, – зазначає Д. Чижевський, – закликає: «охороняти серце», «зла людина втрачає своє серце, себто себе саму» [7, с. 280]. У своїх морально-етичних настановах постійно нагадував, що досконалість людини полягає в творчості істинного добра ближньому. І слід взяти до уваги, що важливим духовно-морально-етичним джерелом досконалої людини Сковорода вважав глибоке вивчення Біблії, настанов і вчення Ісуса Христа ... як важливе духовне надбання людства.

Біблія, – говорив мислитель, – є книгою священною, «яка вчить святості поведінки людину, здатну прислухатися до її повчань. Я навчаюся цієї історії, що людина серце не може бути без вправи і що коли від нього віддаляється священна думка, поняття істини, дух розуму, то воно відразу впадає у підлі заняття, не гідні його високого роду, й шанує, величає, обожноє мерзенне, нікчемне, суєтне. Це розум історії наставляє мене набагато більше і сприяє моему внутрішньому вдосконаленню» [4, с. 38]

Якщо добросовісно із щирим серцем виконувати настанови нашого Спасителя, – вчив філософ, то ти «станеш воїном володарем. Яким був і сам Христос, і всі, хто навчалися у нього» [8, с. 1078].

Сковорода постійно наставляв і закликав своїх учнів працювати над самовдосконаленням, для того, щоб стати «дійсною людиною» [7, с. 271]. Що необхідно для цього – це духовно рости, «читати священні книжки» [8, с. 1078]. Вони, говорить мислитель, «очищують душу і вчать керувати почуттями». Але мало цього знати, необхідно ці настанови втілити, реалізувати в своєму житті та поведінці. Той, хто не вчиться переборювати свої негативні пориви, емоції, йдуть стежками не добра, а зла.

Мислитель не тільки у своїй творчості, але і всім своїм життям демонстрував кращі духовно-моральні якості та християнські чесноти. Він був надзвичайно вимогливим до себе, проявляв повагу і щирю любов до своїх учнів, наставляючи їх на шлях істини, добра і справедливості.

Висновки. Видатний український філософ Г. С. Сковорода увійшов в історію не тільки вітчизняної філософії і культури, але його філософсько-просвітницькі, духовні й етичні ідеї значно збагатили світову культуру.

Мислитель зробив значний крок вперед у розвитку прогресивної філософської та суспільно-правової думки в Україні і справив благотворний вплив не тільки на своїх сучасників, але й на наступні покоління передових діячів та мислителів України і Європи. Ідеї та настанови Г. Сковороди надихали багатьох патріотів на боротьбу українського народу за своє соціальне й національне визволення, формування в ньому високої духовності, моралі й християнських чеснот. Щирими шанувальниками філософа були Т. Шевченко, В. Каразін, Л. Толстой, М. Грушевський, І. Франко, Л. Українка, М. Драгоманов Д. Чижевський та багато інших відомих українців та зарубіжних діячів.

Г. С. Сковорода був глибоко освіченою для свого часу людиною. Він досконало знав низку стародавніх та нових європейських мов, античну філософію та літературу. Його світогляд склався під впливом передових досягнень вітчизняної та європейської філософії, літератури та культури XVII–XVIII ст.

Мислитель в своїй теоретичній і педагогічній діяльності виступає яскравим критиком «пороків» суспільства і призиває особливо молодь до самовдосконалення, на ґрунті формування високої духовності, моралі та християнських чеснот.

Г. Сковорода всіляко прославляв працю, життя людини за законами і настановами високої моралі та християнських чеснот. У своїх художніх творах-віршах, байках та притчах філософ і поет висміював представників панівних класів, їх жадобу, зарозумілість, розбещеність,

презирство до простого народу, для яких золото і багатство стає основною метою і сенсом життя. Філософ піддає гострій критиці не тільки мораль панівних класів, але їх закони, правові норми, інтелектуальне обмеження, забуття та ігнорування національних традицій, звичаїв, обрядів та цінностей. Він з глибоким презирством ставився до людей, які втратили високе почуття патріотизму, які не люблять своєї Батьківщини.

Палкий захисник інтересів свого народу, патріот своєї батьківщини він вірив, що настане час, коли народ скине рабство і стане вільним і могутнім.

1. Козак І. Й. Основи української філософії: навч. посібник. Кам'янець-Подільський. 2010. 192 с.
2. Франко І. Я. Літературно-критичні статті. К., 1950. 452 с.
3. Махновець Л. Є. Григорій Сковорода. Біографія. К., 1972. 254 с.
4. Сковорода Григорій. Пізнай в собі людину / пер. М. Кашуба; пер. поезії В. Войтович. Львів, 1995. 528 с.
5. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. К., 1972. 472 с.
6. Редько М. П. Світогляд Г. С. Сковороди. Львів, 1967. 262 с.
7. Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х тт. / під заг. ред. В. Лісового. К., 2005. Т.1. 402 с.
8. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова. Х., 2016. 1400 с.
9. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс. К., 2008. 525 с.
10. Сковорода Г. Твори: у 2 т. К., 2005. Т. 2. 528 с.

Ryashko O. V., Ostapenko L. O. Social and Legal, and Moral and Ethical Teachings of H. S. Skovoroda

Life and creative legacy of H. Skovoroda has been for over two hundred years and remains now a subject of emphasis of philosophers, historians, linguists and art experts. H. Skovoroda became a part of the history of culture not only as a prominent, original, progressive philosopher and thinker, but also as a renown writer, who made a great contribution in the history of the Ukrainian literature.

H. Skovoroda was not just a distinguished and original philosopher, an expert of philosophical and literary heritage of the Antiquity and the Middle Ages, Contemporary History, but also a wise and religious man, an example of high spirituality and morality as witnesses by all his fellow-countrymen, who knew philosophy well. Skovoroda lived and created during the epoch of existence of illegal, dehumanized absolutist regime of Russian Empire. This period is characterized by totalitarian serfdom of Ukrainian peasants, and Skovoroda could lose his freedom at any point, i.e. become a serf. Thinking over sense of life and being of a man, thinker emphasized upon his liberty and «liberty». The philosopher harshly

denounced unfairness, illegality of the existing power, exploitation of ordinary people. In Skovoroda's opinion, offices of public employees, those who administer the affairs of the state, are occupied by the people whose natural talents and skills and intellectual and moral level do not comply with these positions. In his creative pedagogical activity Skovoroda was striving for finding among his talented students those people who could obtain education and serve the goodness and justice, serve their nation. Thinker demonstrated the best spiritual and moral qualities and Christian virtues with his whole life, not only his creative work. He was extremely demanding to himself, demonstrating respect and sincere love to his friends and students, setting them on the path of the truth, goodness and justice.

In his moral and ethical teachings he continuously reminded that perfection of a man is in creating the true goodness to the fellow creature, that is, a strict observance of teaching of our Savior Jesus Christ. Only a man with kind heart and good affairs, knowing God, can get peace of mind, calmness and happiness, this is the philosopher's key message. Skovoroda actively called the young people to gain not only profound knowledge, science, but to mould high spiritual, moral and ethical, and Christian values. Thinker gloried labor, human life according to the laws and teachings of high morality and Christian virtues in every possible way.

Hryhoriy Skovoroda stepped forward to the development of progressive philosophy and social and legal idea, and his moral and ethical teachings are the example of humanity! They have not lost their social and humanistic value now.

Key words: *a man, spirituality, morality, law, liberty, science, justice, Christian virtues, value.*

Стаття надійшла 16 травня 2018 р.

УДК 340.12

У. О. Цмоць

АКСІОЛОГІЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

Розглянуто юридичну практику як філософську категорію. Досліджено вплив системи цінностей суб'єктів правового процесу як частини цілісної системи філософських категорій, які утворюють систему філософського знання, на його результат, а також вплив ціннісної парадигми особи на результат її професійної діяльності. Акцентовано на природі цінностей загалом і правових цінностей зокрема та їх вплив на формування особистості. Вивчено природу юридичних помилок та ймовірні шляхи їх виправлення. Зрозумовано, що цінність юридичної практики полягає в тому, що вона здатна заповнювати прогалини у праві, усувати суперечності, вирішувати антинормі та впливати на наявний у суспільстві досвід.

Ключові слова: *аксіологія, цінності, правові цінності, юридична практика, правова культура.*